

Юлія Матвєєва

Вимога остаточності судових рішень як необхідна умова принципу правової визначеності (на прикладі рішень Європейського Суду з прав людини)

У статті здійснено аналіз окремих рішень Європейського Суду з прав людини про порушення ст.6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Автор розкриває проблеми невиконання судових рішень. Зокрема, невиконання судових рішень розглядається як порушення принципу правової визначеності – однієї із складових верховенства права.

The article is devoted to the analysis of key case-law of the European Court for Human Right on Article 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, in particular, in the aspect of non-enforcement of domestic judgments. The Author argues that non-enforcement of judgments constitutes the violation of the principle of legal certainty – one of the integral elements of the Rule of Law.

Проблема передбачуваності наслідків дії права на поведінку осіб є надзвичайно важливою, оскільки таким чином суб'єкти правовідносин є впевненими у реалізації норм діючого закону. Важливим правовим принципом, який покликаний виконувати таке завдання, є принцип правової визначеності.

У вітчизняній юридичній науці принцип правової визначеності є мало дослідженим з точки зору філософії права та загальної теорії права, бракує порівняльно-правових досліджень а це актуалізує глибоке теоретичне вивчення його змісту. Це питання досліджували такі відомі українські вчені як М.І. Козюбра, С.Головатий, Ю.Є. Зайцев, С.В.Шевчук, С.П. Погребняк та ін. Серед зарубіжних вчених зазначимо роботи А.В. Дайсі, Ф.А. фон Хайєка, Б. Леоні, Б. Таманагі та ін. Варто зазначити роботи у цьому напрямку вчених-мовознавців Н.В.Артикуці, А.Ткачука, А.Хворостянкіної, Ж.Дзейко, Л.І.Чулінди та ін. В даній сфері малодослідженими залишаються загальнотеоретичні, методологічні, філософсько-правові аспекти використання законодавчих дефініцій у праві.

Завданням цієї статті є вивчення такого аспекту принципу правової визначеності, як остаточність судових рішень, неможливість необгрунтованого перегляду судових рішень, проблеми невиконання судових рішень. Виконання завдання буде здійснено на основі аналізу окремих рішень Європейського Суду з прав людини, зокрема, які стосуються порушення ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Принцип правової визначеності традиційно тлумачиться Європейським Судом через право на справедливий суд, гарантоване статтею 6 Конвенції, яке передбачає, що при винесенні остаточного і юридично обов'язкового рішення у цивільній справі або виправдувального вироку у кримінальній справі, ризик їх скасування відсутній. Суд в своїх рішеннях неодноразово зазначав, що таке право було б примарним, якби Високі Договірні Сторони у своєму внутрішньому законодавстві дозволили остаточному, обов'язковому рішенню залишатися невиконаним на шкоду одній із сторін. [1] Проте у процесуальних кодексах багатьох країн збережено право державного службовця, в тому числі прокурора, в будь-який час подати позачергову апеляцію щодо будь-якого фактичного або правового аспекту остаточного рішення суду.

Так, у справі «Брумареску проти Румунії» Суд констатував порушення права заявника на справедливий судовий розгляд у зв'язку з тим, що Верховний суд на основі скарги, поданої Генеральним прокурором, закрив провадження у справі, в результаті якого було винесено остаточне рішення суду, і скасував це рішення.

УДК 340.134 (477)

МАТВЕЄВА Юлія Іванівна,

ст. викладач кафедри загальнотеоретичних і державно-правових наук факультету правничих наук Національного університету «Києво-Могилянська академія».

© Ю. Матвєєва, 2013

Повноваження Генерального прокурора щодо звернення до суду з вимогою скасувати остаточне судове рішення не підлягало жодному часовому обмеженню і тому судові рішення могли оскаржуватися нескінченно. Суд зазначив, що право на справедливий розгляд в суді, гарантоване пунктом 1 статті 6 Конвенції, має глумачитися у світлі Преамбули до Конвенції, яка проголошує, між іншим, верховенство права як частину спільної спадщини Договірних Сторін. Європейський Суд визнав, що Верховний суд Румунії порушив принцип правової визначеності, який є одним з основних аспектів верховенства права, і, який вимагає, крім іншого, щоб у випадках, коли суди винесли остаточне рішення з якогось питання, їхнє рішення не підлягало сумніву. [2]

Європейський Суд вважає, що судові системи, у яких існує можливість перегляду судових рішень в порядку нагляду (протесту) і, відповідно, ризик неодноразового скасування остаточних рішень, як у цій справі, є такими, що суперечать принципу правової визначеності.

Подібною за своїм змістом є справа «Світлана Науменко проти України». [1] Головою місцевого суду був внесений протест, в результаті чого остаточне рішення у справі було скасовано і справа була повернута на новий розгляд. Як і в ситуації з законодавством Румунії у справі «Брумареску проти Румунії», через те, що такі повноваження, надані голові суду, були необмежені в часі, рішення підлягали зміні безліч разів.

Одним із перших рішень, винесених Європейським Судом щодо України, є рішення по справі «Совтрансавто-Холдинг проти України». [3] Відповідно до ст.7 Арбітражного процесуального кодексу України Голова Вищого арбітражного суду, Генеральний прокурор чи їх заступники мали повноваження оскаржувати остаточні рішення суду шляхом внесення протесту. Таке повноваження мало дискреційний характер, у зв'язку з чим остаточні рішення суду могли бути у будь-який час скасовані. Як і у справі Брумареску проти Румунії, в Україні існувала судова система, в якій діяла процедура внесення протесту, а відтак можливість неодноразового скасування остаточного судового рішення. Суд зазначив, що це не відповідає принципу правової визначеності, який становить один з основних елементів верховенства права в сенсі статті 6 параграфу 1 Конвенції. Крім того, беручи до уваги втручання органів державної виконавчої влади у судовий розгляд, роль протесту у цьому провадженні, а також сукупність інших елементів, Суд зробив висновок, що право заявника на розгляд його справи справедливо і відкрито безстороннім і незалежним судом в сенсі статті 6 параграфу 1 Конвенції в світлі принципів верховенства права та правової визначеності було порушено.

Відзначимо, що принцип правової визначеності поширюється також і на випадки, коли в процесі розгляду кримінальних справ виносяться виправдовувальні вироки. Так, у справі «Бужніца проти Молдови», Суд визнав порушення права на справедливий суд ситуацію, коли виправдовувальний вирок, який став остаточним після оскарження, був згодом скасований на вимогу прокурора лише тому, що заступник генерального прокурора не погодився з оцінкою обставин справи та кваліфікацією дій заявника нижчими судами. [4] Таким чином, було порушено право особи бути звільненою від кримінального переслідування, її законні очікування, тобто взагалі погіршилось правове становище особи.

У справі «Рябих проти Росії» Європейський Суд зазначив, що принцип юридичної визначеності вимагає поваги до принципу *res judicata*, тобто поваги до остаточного рішення суду. Згідно з цим принципом жодна сторона не має права вимагати перегляду остаточного та обов'язкового до виконання рішення суду лише з однією метою — домогтися повторного розгляду та винесення нового рішення у справі. Повноваження судів вищого рівня з перегляду мають здійснюватися для виправлення судових помилок і недоліків, а не задля нового розгляду справи. Таку контрольну функцію не слід розглядати як замасковане оскарження, і сама лише ймовірність існування двох думок стосовно предмета спору не може бути підставою для нового розгляду справи. Відхід від цього принципу можливий лише тоді, коли цього вимагають відповідні вагомі й непереборні обставини. [5]

У справі «Лізанець проти України» Європейський Суд також констатував порушення принципу правової визначеності та відзначив, що в ній мав місце не лише факт скасування остаточного рішення суду, але й поєднання цього факту з подальшим розглядом справи по суті судом першої інстанції, що порушує питання щодо права на суд заявника. Національний суд спочатку задовольнив позов заявника про відшкодування шкоди, завданої незаконним порушенням щодо нього кримінальної справи і незаконним обранням запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, однак у зв'язку з визнанням Конституційним Судом неконституційною ст. 25 Закону «Про Державний бюджет на 2001 рік», яка передбачала стягнення компенсації шкоди, завданої незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду, з фондів відповідних органів, поновив провадження в справі у зв'язку з нововиявленими обставинами. В результаті перегляду справи за нововиявленими обставинами місцевий суд виніс рішення від 24 січня 2002 р., яким визнав розмір вимог позивача надмірним, що, як зазначив Європейський Суд, не було тактичним кроком з метою перегляду справи по суті. Водночас повага до принципу верховенства права та поняття справедливого судового розгляду вимагає, щоб усі підстави застосування зворотної сили закону аналізувалися з особливою пильністю. Суд зауважив, що у подібних справах, які були викликані у зв'язку з прийняттям вище зазначеного рішення Конституційного Суду України, національні суди зазвичай утримувалися від нового розгляду справ по суті, однак національ-

не законодавство не надавало жодних гарантій щодо недопущення можливого порушення принципу юридичної визначеності, надаючи відповідним судам необмежену можливість переглядати справи по суті, незважаючи на першочергову мету поновлення провадження у справі. Національний суд виніс нове рішення, яке стосувалося всієї справи і було винесено у відповідності з національним законодавством, яке, тим не менш, не звільняло національні органи влади від виконання вимоги п. 1 ст. 6 Конвенції щодо дотримання принципу правової визначеності. [6]

У справі «Пономарьов проти України» Європейський Суд розглядав питання правової визначеності в контексті подовження строків судового провадження. Заявник скаржився за пунктом 1 статті 6 Конвенції на те, що поновленням строків для ординарного апеляційного оскарження після спливу значного часу та подальшим скасуванням рішення суду від 5 жовтня 2001 року національним судом було порушено принцип юридичної визначеності та незаконно продовжено судове провадження. Суд визнав, що вирішення питання щодо поновлення строку на оскарження перебуває в межах дискреційних повноважень національних судів, однак такі повноваження не є необмеженими: в кожній справі національні суди мають перевіряти, чи підстави для поновлення строків для оскарження виправдовують втручання у принцип *res judicata*. Такі підстави мають бути переконливими, інакше рішення про поновлення строку оскарження може порушити принцип юридичної визначеності (п.40). [7] Крім того, в контексті тлумачення процесуальних строків судами у рішенні по справі «Мірагалъ Есколано та інші проти Іспанії» Суд зазначав, що законодавство, яке стосується формальностей та строків, має на меті забезпечення принципу юридичної визначеності, тому зацікавлені особи повинні мати можливість розраховувати на те, що ці норми будуть застосовуватися (п.33). [8, 56]

З принципом остаточності судового рішення пов'язаний ще один аспект правової визначеності: приведення остаточного рішення суду до виконання. Так, у деяких рішеннях Суд зазначає, що виконання судового рішення, винесеного будь-яким судом, має розглядатися в якості складової частини «судового розгляду» в сенсі статті 6. [8, 302]

У справі «Бурдов проти Росії» заявнику була присуджена компенсація шкоди з боку служби соціального страхування. Через шість років після прийняття рішення про виплату компенсації заявник подав позов проти служби соціального страхування, який був прийнятий судом. Потім заявнику було повідомлено, що незважаючи на наявність виконавчого листа, служба соціального страхування не зможе виплатити йому компенсацію у зв'язку з недофінансуванням. У цій справі Суд постановив, що право на суд було б ілюзорним, якби національна правова система Високої Договірної Сторони дозволяла, щоб остаточне, обов'язкове для виконання судове рішення залишалося невиконаним, на шкоду будь-якій стороні. Важко уявити собі ситуацію, якби пункт 1 статті 6 докладно описував процедурні гарантії, які надано сторонам у спорі, — справедливість, відкритість і оперативність проваджень, — і не передбачав би гарантій виконання судових рішень; тлумачення статті 6 як положення, що лише гарантує право на звернення до суду та проведення судового розгляду, могло б призвести до ситуації, несумісної з принципом верховенства права, який Високі Договірні Сторони зобов'язалися поважати, ратифікуючи Конвенцію. Отже, виконання судового рішення має розглядатися як невід'ємна частина «судового процесу» для цілей статті 6. До такого висновку Суд прийшов також у справі «Горнсбі проти Греції». Крім того, Суд постановив, що держава не може посылатися на брак коштів як на виправдання невиконання боргу за рішенням суду. Затримка виплати може допускатися на деякий термін, однак не порушуючи суті прав, гарантованих згідно зі ст. 6 (1) Конвенції (п. п. 34 - 35). [9]

Як і принцип остаточності судових рішень, принцип приведення остаточних рішень до виконання поширюється і на кримінальні справи. У справі Асанідзе проти Грузії Суд визнав порушенням статті 6 Конвенції той факт, що заявник не був звільнений з-під варті одразу після винесення виправдувального вироку. Судове рішення, яким заявник був виправданий, було остаточним. Отже, як зазначив Суд, принцип правової визначеності – один з основоположних аспектів верховенства права – стає на заваді будь-якої спроби позасудового органу піддати сумніву остаточне рішення чи не допустити його виконання (п. 130). [10]

Відзначимо, що затримка у виконанні рішень національних судів і їх невиконання є системною проблемою в Україні, на що звернув увагу голова Європейського Суду з прав людини Жан-Поль Коста. [11]

15 січня 2010 року набуло чинності перше «пілотне рішення» Європейського Суду стосовно України у справі «Юрій Іванов проти України» [12], в якому констатовано порушення Конвенції у зв'язку з тривалим невиконанням рішення національного суду та відсутності у національному законодавстві ефективних засобів юридичного захисту від такого невиконання. Суд зазначив, що саме на державу покладено обов'язок дбати про те, щоб остаточні рішення, винесені проти її органів, установ чи підприємств, які перебувають у державній власності або контролюються державою, виконувалися відповідно до зазначених вище вимог Конвенції.

«Пілотним рішенням» Європейського Суду з прав людини «Юрій Іванов проти України» Україну було зобов'язано запровадити ефективний засіб юридичного захисту (або комплекс таких засобів), який би забезпечив адекватний та достатній захист від невиконання або затримки у виконанні рішення національного суду, за виконання якого вона несе відповідальність відповідно до принципів, встановлених практикою Суду.

На виконання зазначеного рішення був прийнятий Закон України «Про гарантії держави щодо виконання рішень суду» від 5 червня 2012 р., який набрав чинності з 1 січня 2013 р.

Таким чином, Європейський Суд у своїх рішеннях встановив, що зміст правової визначеності складає вимога остаточності судових рішень, яка передбачає наступні складові:

- Остаточні рішення суду, тобто рішення, які вступили в силу, не підлягають перегляду і мають виконуватися;
- Відсутність права у сторін вимагати перегляду остаточного судового рішення, яке вступило в силу, тільки з метою проведення повторного слухання та отримання нового рішення;
- Перегляд остаточного судового рішення не суперечить принципу правової визначеності, якщо він здійснюється з метою виправлення судової помилки, неправильного здійснення правосуддя;
- Перегляд не може бути прихованою формою оскарження, а наявність протилежних поглядів сторін на справу сама по собі не може слугувати підставою для перегляду остаточного судового рішення.

1. Справа «Науменко Світлана проти України». Рішення Європейського Суду з прав людини від 9 листопада 2004 року. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.khpg.org/index.php?id=1118327065>. - Назва з екрану
2. Справа «Брумареску проти Румунії». Рішення Європейського Суду з прав людини від 28 жовтня 1999 року. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.our-court.ru/practice/feder15/pr15617.htm>. - Назва з екрану
3. Справа «Совтрансавто-Холдинг проти України». Рішення Європейського Суду з прав людини від 25 липня 2002 року. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.khpg.org/index.php?id=1075288193>. - Назва з екрану
4. Справа «Бужніца проти Молдови». Рішення Європейського Суду з прав людини від 16 січня 2007 року. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://bazakonov.ru/doc/?ID=1618209>. - Назва з екрану
5. Справа «Рябих проти Росії». Рішення Європейського Суду з прав людини від 24 липня 2003 року. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.echr.ru/documents/doc/new/003.htm>. - Назва з екрану
6. Справа «Лізанець проти України». Рішення Європейського Суду з прав людини від 31 травня 2007 року. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon.nau.ua/doc/?code=974_216. - Назва з екрану
7. Справа «Пономарьов проти України». Рішення Європейського Суду з прав людини від 3 квітня 2008 року.

- [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://ovu.com.ua/articles/1304-sprava-ponomarov-proti-ukrayini-zayava-3236-03>. - Назва з екрану
8. Де Сальвіа М. Прецеденты Европейского Суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящейся Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 г. / Микеле де Сальвіа; [пер. с фр. А.А. Жуйковой, Г.А. Пашковской]. - СПб.: Юридический центр пресс, 2004. - 1072 с.
  9. Справа «Бурдов проти Росії». Рішення Європейського Суду з прав людини від 7 травня 2002 року. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.echr.ru/documents/doc/12027283/12027283.htm>. - Назва з екрану
  10. Справа «Асанідзе проти Грузії». Рішення Європейського Суду з прав людини від 08 серпня 2004 року. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.coe.kiev.ua/hr/case/34.html>. - Назва з екрану
  11. Доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «Стан дотримання Україною європейських стандартів з прав і свобод людини» з нагоди 60-річчя Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 22 жовтня 2010 року // Голос України - 11 січня 2011 р. - № 3.
  12. Рішення «Юрій Іванов проти України». [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.minjust.gov.ua/0/19618/Ivanov_20100315.zip. - Назва з екрану